

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

УДК 373.3(477.43/.44) «18-19»

Тетяна Зузяк

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ СТАНОВЛЕННЯ ДРУГОКЛАСНИХ ЦЕРКОВНО-ПРИХОДСЬКИХ ШКІЛ НА ПОДІЛЛІ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

У статті на основі історичних та літературних джерел простежено історичні витоки становлення другокласних церковно-приходських шкіл Поділля кінця ХІХ – початку ХХ століття. Духовні навчальні заклади мали дуже великий вплив на становлення педагогічної освіти Поділля кінця ХІХ – початку ХХ століття. В період існування на Поділлі другокласних церковно-приходських шкіл (1896–1917 рр.) з кожним роком кількість учнів зростала, що впливало на підвищення рівня освіти населення Поділля. Підкреслюється роль та значення духовної освіти в історії становлення вітчизняної освітньої системи. Доведено високий рівень виконання церквою навчально-виховних та інших функцій на всіх етапах історії українського народу.

Ключові слова: *другокласні церковно-приходські школи, Поділля, школи грамоти, Подільська Єпархіальна Училищна Рада, підготовка вчителя.*

В статье на основе исторических и литературных источников рассматриваются исторические истоки становления второклассных церковно-приходских школ Подолья конца ХІХ–начала ХХ века. В период существования на Подоле второклассных церковно-приходских школ (1896–1917 гг.) с каждым годом количество учеников росло, что влияло на повышение уровня образования населения Подолья. Подчеркивается роль и значение духовного образования в истории становления отечественной образовательной системы. Доказано высокий уровень выполнения церковью учебно-воспитательных и других функций на всех этапах истории украинского народа.

Ключевые слова: *второклассные церковно-приходские школы, Подолье, школы грамоты, Подольский Епархиальный Училищный Совет, подготовка учителя.*

The article traces historical origins of the formation second-class Podolie parish school late ХІХ–early ХХ century using historical and literary sources. The educational institutions had a very great influence on the formation of Podillya pedagogical education at the end of the 19th and early 20th centuries. During the period of existence in Podillya of second-class parish schools (1896–

1917), each year the number of students grew, which influenced the increase of the education level of the population of Podillya. The system of teacher training in second-class parochial schools was first built on the acquisition of practical skills, which was carried out directly in the process of practical classes in an exemplary school of diplomas, which necessarily existed in all second-class schools. Teachers were encouraged to raise their pedagogical courses at second-class parochial schools. Proved that second-class parish school became a hotbed of progressive educational experience in Podolie. The article emphasizes the role and importance of theological education in the history of the formation of the national educational system. Proved that the church had high level of the educational and other functions at all stages of the history of the Ukrainian people.

Key words: *second-class parish school, Podolie, grammar school, Podolire Diocesan College Council, teacher training.*

Вивчення та аналіз літературних джерел та архівних матеріалів дозволяє стверджувати, що у становленні педагогічної освіти важливу роль відігравали духовні навчальні заклади освіти. Поряд з навчальними закладами, підпорядкованими міністерству народної освіти, у кінці XIX – початку XX століть набули поширення другокласні церковно-приходські школи, якими керувало духовенство. Ці школи зазвичай були розсадником передового педагогічного досвіду. Випускники другокласних церковно-приходських шкіл мали право викладати у однокласних, двокласних церковно-приходських школах та школах грамоти.

Проблема становлення другокласних церковно-приходських шкіл Поділля кінця XIX–початку XX ст. мало досліджена у філософських, історичних, педагогічних і наукових роботах. Видання дореволюційної Росії дають змогу сформуванню цілісного уявлення про другокласні церковно-приходські школи та їх важливу роль у розвитку педагогічної освіти Поділля. Слід відзначити сучасного дослідника з історії духовної освіти на Україні В. С. Перерву та його працю «Церковні школи в Україні (кінець XVIII – поч. XX ст.): забутий світ».

Мета статті – Розкрити історичні витоки становлення другокласних церковно-приходських шкіл на Поділлі (кінець XIX – початок XX століття).

Історія становлення другокласних церковно-приходських шкіл Поділля розпочалась з розгляду питання про відкриття церковно-приходських шкіл в Подільській єпархії у циркулярі Училищної Ради при Святійшому Синоді, від 30 грудня 1895 року, на ім'я Подільської Єпархіальної Училищної Ради [1, с. 182]. Другокласні школи мали на меті підготовку учителів і вчительок для шкіл грамоти. Особи, які успішно закінчували курс другокласної школи, отримували свідоцтво на звання вчителя або вчительки школи грамоти [2, с. 134].

Визнаючи невідкладну допомогу в належному приготуванні вчителів

для церковних шкіл з середовища місцевого населення вищий духовний уряд запропонував відкрити по дві другокласні церковно-приходські школи в кожному повіті з учительським курсом, в які приймалися би найкращі учні однокласних шкіл, і провчившись там три роки, здавали іспит на звання вчителя, та займали б вчительські місця в церковних школах.

В роз'ясненні Училищної Ради з приводу влаштування другокласних церковно-приходських шкіл для дівчаток з метою підготовки вчительок для шкіл грамоти роз'яснювалось, що відкриття таких шкіл не тільки допускається, але й визнається навіть бажаним [1, с. 188].

У другокласній школі навчання розпочиналось по програмі другого класу двокласної школи, відповідно був тільки один другий клас учнів. Але дворічний курс другого класу розширювався в трирічний, доповнюючись роком практичних занять в зразковій школі грамоти, які обов'язково існували при всіх другокласних школах. Обов'язковим доповненням курсу другокласної школи було також влаштування при ній різного роду майстерень, занять з бджільництва, садівництва, городництва, шовківництва та ін. [3 с, 522].

При трирічному курсі другокласної школи, яка складалась з двох відділень другого класу та третього року практичних занять, в кожне відділення могло бути прийнято до 15 вихованців [4, с. 600].

В правилах про другокласні церковно-приходські школи було зазначено, що в другокласні церковно-приходські школи приймалися хлопчики, якщо школа чоловіча та дівчатка, якщо школа жіноча, які успішно закінчили курс однокласної школи. Зауважимо, що також приймалися діти з домашньою освітою та ті, які закінчили міністерські школи, і отримали освіту, рівну по ступені курсу однокласної церковно-приходської школи, та здали успішно вступні іспити, але обов'язково у віці 13–16 років. Ті учні, які закінчили двокласну церковно-приходську школу приймалися після перевірконого іспиту прямо в друге відділення другокласної школи, при чому перевагу надавали тим, хто був більш здібний в церковному читанню та співах.

Зазначимо, що складання іспитів на звання вчителя церковно-приходської школи мали право особи, яким виповнилось 17 років [4, с. 601].

Вчительські посади в другокласних церковно-приходських школах мали право займати особи, які отримали середню або спеціальну педагогічну освіту, і переважно ті з них, які довели вже свій педагогічний досвід попередньою службою. Вчителі подавали прохання в Подільську Єпархіальну Училищну Раду, докладаючи всі необхідні документи, які вимагав закон, відзиви про педагогічну правоздатність, про поведінку та довідку про несудимість. Зауважимо, що від вчителів народних училищ, які не перебували в відомості православного віросповідання вимагались відзиви від законовчителів означених училищ [4, с. 552–553].

Влаштування другокласних церковно-приходських шкіл з вчительськими курсами лежало під опікою повітових відділень Єпархіальної училищної Ради та повітових спостерігачів [4, с. 603].

Програма другокласних церковно-приходських шкіл наближалась до програми середніх навчальних закладів [2, с. 133].

На початку 1896/97 навчального року Подільською Єпархіальною Училищною Радою було запропоновано відкрити другокласні чоловічі церковно-приходські школи в наступних пунктах Подільської Єпархії: с. Велика-Мечетна, Балтського повіту, с. Дойбани, того ж повіту, с. Чуків, Брацлавського повіту, с. Сутиска, Вінницького повіту, с. Степашки, Гайсинського повіту, с. Чернокозинці Каменецького повіту, м. Летичів, Летичівського повіту, с. Женишковці, того ж повіту, с. Чернятин, Літинського повіту, м. Копайгород, Могилівського повіту і м. Жванчик, Ушицького повіту.

15 жовтня 1896 року відкрилась другокласна церковно-приходська школа в с. Чернокозинці, Каменецького повіту. З 15 прохань, про прийняття до школи, було задоволено 13 [5, с. 1111]. 17 жовтня 1896 року в відкрилась школа у м. Жванчик Ушицького повіту. На початок всіх осіб, які подали прохання було 31 чоловік, після іспиту прийнято – 20 чоловік. Зауважимо, що не прийняли до школи особи, які досягли 18 років, по-малолітству та католиків [6, с. 955]. Відкриття другокласної церковно-приходської школи в с. Велика-Мечетна, Балтського повіту відбулось 1 листопада 1896 року, завдяки місцевому землевласнику адміралу В. В. Завойко, який влаштував для школи і вчителів 2 будівлі. Серед прийнятих 38 вихованців 7 закінчили міністерські училища, інші церковно-приходські школи нижчого типу [5, с. 1113].

На початку 1898 року було вже відкрито 8 другокласних церковно-приходських шкіл: 2 в Вінницькому повіті (м. Вінниця та с. Слобода-Сутиська); 1 в Балтському (с. Велика-Мечетна); 1 в Брацлавському (с. Чуків); 1 в Гайсинському (с. Степашки); 1 в Каменецькому (с. Чернокозинці); 1 в Літинському (с. Чернятин); 1 в Ушицькому (м. Жванчик) [7, с. 701].

У листопаді 1898 році постановою Синодальної Училищної Ради с. Майдан-Курилівський (Трепівський) [8, с. 117] був затверджений другим пунктом для другокласної церковно-приходської школи в Літинському повіті. Ініціатива в створенні школи належала місцевому землевласнику генерал-майору Ф. Ф. Трепову.

З першим випуском учнів другокласних шкіл в 1898/99 році, виникло питання якому іспиту піддавати учнів – повному або скороченому – тих, які хотіли собі звання вчителя церковно-приходських шкіл. Зауважимо, що в правилах, які існували про порядок іспитів на звання вчителя церковно-приходської школи особам, які отримали неповну середню, нижчу або тільки начальну або домашню освіту, в ряді інших учбових закладів,

---

другокласні школи зовсім не згадувались. Не було також розпорядження до якого розряду учбових закладів повинні були бути відведені другокласні школи [9, с. 887].

Указом Св. Синоду від 25 серпня 1899 року роз'яснювалось, що вихованці другокласних шкіл, які закінчили повний курс навчання, при здобутті ними собі звання вчителя церковно-приходської школи, повинні були скласти скорочений, а не повний іспит, нарівні з вихованцями духовних, повітових та міських двокласних училищ, так як встановлений курс навчання у другокласних школах, по своєму загальному об'єму і програмам окремих предметів, не менше курсу навчання в означених учбових закладах. Також взялось до уваги те, що вихованці другокласних шкіл в третій рік свого навчання практично знайомились з веденням учбових занять з дітьми в начальних школах грамоти [9, с. 886].

З кожним роком кількість учнів другокласних церковно-приходських шкіл зростала. Наприклад, якщо в 1896 році, в м. Жванчик в другокласну школу було прийнято 20 учнів, то в 1899 році вже 44 учні. У цьому ж році закінчило школу 7 вихованців, а в першому класі або зразковій школі було 53 учня, в тому числі 7 католиків [10, с. 1118].

У листопаді 1899 року за розпорядженням Синодальної Училищної Ради в Подільській єпархії могло бути відкрито не більше 16 другокласних шкіл замість передбачуваних раніше 24. Зауважимо, що кількість другокласних шкіл Подільської єпархії була скорочена на 1/3. Згідно розпорядження другокласні школи могли бути відкриті по одні в тих повітах, де до цих пір їх не було, а саме в Летичівському, Могилівському, Ольгопільському, Проскурівському і в Ямпільському повітах [11, с. 1216].

З 21 серпня 1900 року відкрились короткострокові тритижневі педагогічні курси для вчителів церковних шкіл єпархії. При Велико-Мечетнянській другокласній школі курси відкриваються для вчителів одного Балтського повіту; при Степашській школі – для вчителів Гайсинського та Ольгопільського повітів; при Чуківській школі – для церковних вчителів Брацлавського повіту; при Вінницькій та Сутиській школах – для вчителів Вінницького та Ямпільського повітів; при Чернятинській школі – для вчителів шкіл Літинського та Могилівського повітів; при Жванчицькій для вчителів Летичівського та Ушицького повітів; при Чернокозинецькій – для вчителів в церковних школах Каменецького та Проскурівського повітів. Зауважимо, що таким чином, вчителям усіх шкіл повітів дана була можливість прийняти участь у влаштованих для них короткострокових педагогічних курсах при другокласних школах [12, с. 814].

Також цього року при Сутиській другокласній школі були влаштовані короткострокові педагогічні курси та курси церковного співу для вчителів шкіл грамоти. На курси з'явилося 33 вчителів і 4 вчительки, здебільшого з Ямпільського повіту, де ще не було ні одної другокласної школи.

Зауважимо, що якщо в 1896 році в Сутиську другокласну школу приймалися усі бажаючі, то в 1900 році вступ в школу відбувався за конкурсним відбором, при чому добрій половині кандидатів було відмовлено за нестачею місць в школі [13, с. 890].

На 1900 рік у Велико-Мечетнянській другокласній школі в трьох відділеннях другого класу було: на вчительському курсі або в старшому відділенні 16 вихованців; в середньому відділенні 42 вихованці; в першому або молодшому відділенні 35 вихованців, тобто всього 93 вихованці. Щойно прийнятих в школу – 28 вихованців, з яких 19 навчалось в церковно-приходських школах і 9 в міністерських народних училищах. В Жванчицькій другокласній школі було 52 вихованці, в Чуківській другокласній школі було на 1900 рік аж 132 вихованці. Зауважимо, що впоратись двом вчителям з 132 вихованцями не по силам, особливо якщо прийняти до уваги, що програма другокласних шкіл досить складна [14, с. 1021].

Лише на початку ХХ ст., а саме у 1 квітня 1902 році було затверджене «Положення про церковні школи відомства православного віросповідання». Пункт №1 «Положення...» свідчив, що основним завданням церковних шкіл було поширення серед народу освіти у дусі вчення і традицій православної віри і Церкви. У відповідності з цим «Положенням» до церковних шкіл належали: 1) початкові школи, призначені для початкового навчання дітей і дорослих (вони поділялися на школи грамоти, церковно-парафіяльні та недільні школи); 2) вчительські (другокласні і церковно-вчительські) школи, які готували вчителів для початкових шкіл [15, с. 207]. У «Положенні» було чітко вказано, що другокласні церковно-приходські школи – це не «вчительський додаток» до двокласних шкіл, а самостійний різновид шкільних закладів з трирічним терміном навчання, в якому існували три відділення – молодше, середнє та старше. До складу програми входили предмети: 1) Закон Божий; 2) церковна історія (загальна і російська); 3) церковний спів; 4) російська мова; 5) церковнослов'янська мова; 6) російська історія; 7) географія та природознавство; 8) арифметика; 9) геометричне креслення та малювання; 10) дидактика; 11) чистописання; 12) гігієна; 13) рукоділля [2, с. 134.] У якості варіативної частини дозволялось викладати іконопис, музичне мистецтво, ремесла, основи сільського господарства. В деяких школах предмети стали вивчати значно ширше, ніж того вимагала програма.

У 1905/06 навчальному році в Подільській єпархії році було вже 12 другокласних шкіл: 2 жіночі – Немирівська і Чернокозинецька (перетворена з чоловічої) і десять чоловічих – Велико-Мечетнянська, Чуківська, Сутиська, Степашківська, Меджибізька, Ольгопільська, Жванчицька, Жолобянська, Чернятинська та Майдано-Курилівська (Трепівська) [16, с. 501].

У 1911/12 навчальному році у чоловічих другокласних школах

навчалось – 610 осіб, в жіночих – 152 особи. Самою багатолюдною була Велико-Мечетнянська (89 учнів), сама малолюдна – Ольгопільська (53 учні) [17, с. 354].

Викладання в школах велось по програмі, затвердженій визначенням Святійшого Синоду від 20/27 травня 1903 року [8, с. 944].

У 1913/14 навчальному році в Подільській єпархії налічувалось 13 другокласних шкіл, три жіночих – Каменецька, Немирівська і Чернокозинецька і десять чоловічих: Велико-Мечетнянська, Забужанська, Чуківська, Сутиська, Степашківська, Меджибізька, Майдано-Курилівська (Трепівська), Ольгопільська, Жванчицька та Жолобянська. Всі вони мали повний склад відділень, крім Забужанської (відкритої у 1913 році), в якій було тільки два відділення. У всіх школах навчалось 985 осіб, в чоловічих – 717, в жіночих – 268. Самою багатолюдною з цих шкіл була Немирівська (118 учнів), а самою малолюдною Сутиська (56 учнів). При кожній другокласній школі була зразкова школа, в якій викладання велось по програмі нормальної церковно-приходської школи – при трирічному курсі навчання. Згідно особливого розпорядження заняття в школах розпочинались з середини серпня і продовжувались до іспитів, у кінці травня [19, с. 1789].

Столярній, токарно-слюсарній справі навчались в школах Сутиській, Майдано-Трепівській та Забужанській. Палітурної справи займались учні Степашської другокласної школи. В жіночих школах – Немирівській, Каменецькій та Чернокозинецькій систематично велось навчання рукоділлю, в Немирівській також по домоведенню. Навчання військовому строю і гімнастиці велось в Велико-Мечетнянській, Майдано-Трепівській, Ольгопільській та Сутиській школах [20, с. 1129–1130].

Зазначимо, що також в 1913/14 навчальних роках в школах Майдано-Трепівській і Немирівській функціонував четвертий педагогічний клас, який мав на меті доповнити освіту учнів у другокласних школах, дати їм більший розвиток та належну підготовку до іспиту на звання вчителя церковної школи. Так як педагогічний клас мав спеціальну мету – підготовку до вчителювання – то в ньому детально вивчалась педагогіка, розширений курс загальної дидактики, методика кожного предмету, як початкової так і другокласної школи. В Майдано-Трепівській школі звання вчителя отримали 15 з 18 осіб, які пройшли навчання на педагогічному курсі, в Немирівській – всі – 23 дівчини [21, с. 1153]. На однорічний педагогічний курс при Майдано-Трепівській школі приймались без іспиту після другокласної церковно-приходської школи, але віком не менше 16 років і 3 місяців [22, с. 1239].

Таким чином, зауважимо, що духовні навчальні заклади мали дуже великий вплив на становлення педагогічної освіти Поділля кінця XIX – початку XX століття. В період існування на Поділлі другокласних церковно-приходських шкіл (1896–1917 рр.) з кожним роком кількість учнів зростала,

---

що впливало на підвищення рівня освіти населення Поділля. Система підготовки вчителів в другокласних церковно-приходських школах вперше будувалася на засвоєнні практичних навичок, що здійснювалось безпосередньо в процесі практичних занять в зразковій школі грамоти, яка обов'язково існувала при всіх другокласних школах. Підвищенню рівня вчителів сприяли влаштовані педагогічні курси при другокласних церковно-приходських школах.

В умовах відсутності початкової педагогічної освіти на Поділлі кінця XIX–початку XX ст. другокласні церковно-приходські школи були важливою ланкою в професійній підготовці вчителя на Поділлі.

Перспективи подальших досліджень спрямовані на визначення основних закономірностей та тенденцій розвитку педагогічної освіти Поділля впродовж XX ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Подольские Епархиальные Ведомости. – 1896. – № 9. – С. 182.
  2. Перерва В. С. Церковні школи в Україні (кінець XVIII – поч. XX ст.): забутий світ (Текст) / В. С. Перерва. – Біла Церква: Видавець Пшонківський О. В., 2014. – Т. 1. Загальна частина. – 576 с.
  3. Подольские Епархиальные Ведомости. – 1896. – № 25. – С. 522.
  4. Подольские Епархиальные Ведомости. – 1896. – № 28. – С. 598–603.
  5. Подольские Епархиальные Ведомости. – 1896. – № 50. – С. 1111–1115.
  6. Подольские Епархиальные Ведомости. – 1896. – № 45. – С. 955–959.
  7. Подольские Епархиальные Ведомости. – 1898. – № 26. – С. 701–704.
  8. Справочная книга Подольской Епархии на 1911. – Каменец-Подольский: Тип. Свято-Троицкого братства, 1911– 271 с.
  9. Подольские Епархиальные Ведомости. – 1899. – № 37. – С. 886.
  10. Подольские Епархиальные Ведомости. – 1899. – № 46. – С. 1118.
  11. Подольские Епархиальные Ведомости. – 1899. – № 50. – С. 1216–1219.
  12. Подольские Епархиальные Ведомости. – 1900. – № 34. – С. 814.
  13. Подольские Епархиальные Ведомости. – 1900. – № 37. – С. 890.
  14. Подольские Епархиальные Ведомости. – 1900. – № 42. – С. 1021.
  15. Положение о церковных школах ведомства Православного исповедания. Высочайше утвержденное 1902, 1 Апреля // Полное собрание законов Российской империи. – СПб.: Государственная типография, 1904. – Собрание третье. – Т. XXII. Отделение 1. – № 21290. – С. 206–211.
  16. Православная Подолия. – 1907. – № 23–24. – С. 501.
  17. Православная Подолия. – 1913. – № 17. – С. 354.
  18. Православная Подолия. – 1912. – № 40. – С. 944.
  19. Православная Подолия. – 1915. – № 23. – С. 1789.
  20. Православная Подолия. – 1915. – № 30. – С. 1129–1130.
  21. Православная Подолия. – 1915. – № 25. – С. 1153.
  22. Православная Подолия. – 1915. – № 26. – С. 1239.
-